

بسم الله الرحمن الرحيم

3338

۵۰۵

۱

۲۴۵

سپان

علوم بلاغی و زیبایی شناختی قرآن (۲)

دکتر حسن خرقانی

(دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

تابستان ۱۳۹۸

درسمانگاه
علوم قرآن و حدیث

خرقانی، حسن، ۱۳۴۸-
 علوم بلاغی و زیبایی شناختی قرآن (۲) / حسن خرقانی؛ [برای] وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرکز هماهنگی و توسعه
 پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.
 سیزده، ۲۳۰ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۸۴: قرآن پژوهی؛ ۵۹)
 بها: ۲۴۰۰۰۰ ریال
 فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 کتابنامه. ص. [۲۰۹] ۲۱۷: همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.

۱. قرآن -- مسائل لغوی. ۲. Qur'an -- Language, Style. ۳. قرآن - بدیع. ۴. Qur'an -- Figures of speech.
 الف. ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. ب. پژوهشگاه حوزه و
 دانشگاه. ج. عنوان.

BP۸۳
 شماره کتابشناسی ملی
 ۲۹۷/۱۵۳
 ۵۷۱۰۳۲۳

وزارت علوم، تحقیقات و آموزش عالی
 مرکز پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

علوم بلاغی و زیبایی شناختی قرآن (۲)

مؤلف: حجت الاسلام دکتر حسن خرقانی

ناظر: حجت الاسلام دکتر سید محمود طیب حسینی

ویراستار: سعیدرضا علی عسگری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرای: اعتصام

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم- سبحان

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ بارنامه است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب‌نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرائت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که درسنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه

پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌اندایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمین(ره) «بیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۸۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر حسن خرفانی و نیز از ناظر محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر سید محمود طیب‌حسینی سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کاروبه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند؛ سپاسگزاری می‌شود.

﴿ فهرست مطالب ﴾

۱ مقدمه

درس اول: دانش‌شناسی و پیشینه‌شناسی بدیع

- ۵ در پیشگاه قرآن
- ۷ ۱. شناخت علم بدیع و نقش آن در بلاغت سخن
- ۸ ۲. پیشینه دانش بدیع
- ۱۲ قصیده‌های بدیعی
- ۱۴ پرسش و تطبیق

درس دوم: آرایه‌های بدیعی و نقش آنها در شناخت و فهم قرآن

- ۱۵ ۱. آشنایی با آرایه‌های بدیعی
- ۱۷ ۲. رویکردهای جدید به آرایه‌های بدیعی
- ۱۹ ۳. کارکردهای قرآن‌شناختی و تفسیری آرایه‌های بدیعی
- ۲۲ ۴. ویژگی‌های سبک قرآن در کاربرد آرایه‌های بدیعی
- ۲۲ الف) تنوع اسلوب قرآن کریم در کاربرد محسنات بدیعی
- ۲۳ ب) طبعی و دلچسب بودن آرایه‌های قرآن
- ۲۴ پرسش و تطبیق

درس سوم: آرایه‌های آوایی ۱

- ۲۵ در پیشگاه قرآن
- ۲۶ ۱. نظم آهنگ و ضرب آهنگ قرآن
- ۲۸ ۲. واج‌آرایی
- ۲۹ نمونه‌های واج‌آرایی در قرآن کریم
- ۳۲ تکرار حروف و روانی سخن

پرسش و تطبیق..... ۳۳

درس چهارم: آرایه‌های آوایی ۲

۱. هجاآرایی و واژه‌آرایی..... ۳۵
۲. تناسب آوا با معنا در قرآن..... ۳۷
- پرسش و تطبیق..... ۴۱

درس پنجم: همگونی‌های واژگانی در قرآن کریم ۱

- در پیشگاه قرآن..... ۴۳
۱. تعریف جناس..... ۴۴
۲. وجوه زیباشناختی جناس..... ۴۵
۳. انواع جناس..... ۴۷
۴. جناس نام در قرآن..... ۴۷
۵. جناس غیرنام در قرآن..... ۵۰
- الف) همگونی واژگان با اختلاف در حرکت و سکون..... ۵۰
- ب) همگونی واژگان با اختلاف در نوع حروف..... ۵۱
- ج) همگونی واژگان با اختلاف در شمار حروف..... ۵۲
- د) همگونی واژگان با اختلاف در جنس حروف..... ۵۴
۶. جناس مرکب، خطی و مزدوج..... ۵۵
- پرسش و تطبیق..... ۵۷

درس ششم: همگونی‌های واژگانی در قرآن کریم ۲

- در پیشگاه قرآن..... ۵۹
۱. همگونی در ریشه..... ۶۰
۲. همگونی در ریخت..... ۶۲
۳. همگونی در شکل..... ۶۴
۴. همگونی در معنا..... ۶۷
- پرسش و تطبیق..... ۶۹

درس هفتم: سجع و فواصل آیات ۱

- در پیشگاه قرآن..... ۷۱
۱. تعریف سجع و فاصله..... ۷۲
۲. وجوه زیباشناختی هماهنگی فواصل..... ۷۴
۳. انواع فواصل از نظر همگونی در وزن و حرف پایانی..... ۷۵
۱. فاصله متوازی..... ۷۶

۷۷	۲. فاصله مطّرف
۷۸	۳. فاصله متوازن
۷۹	۴. فاصله متقارب
۷۹	۵. فاصله متفاوت
۸۱	۴. زیبایی شناسی حروف پایانی آیات
۸۱	الف) حروف آخر آیات
۸۳	ب) حروف مدّ پیش از حرف آخر
۸۴	ج) پای بندی به بیش از یک حرف در فاصله
۸۵	پرشش و تطبیق

درس هشتم: سجع و فواصل آیات ۲

۸۷	۱. فصیح و موازنه
۸۸	۲. فاصله میانی
۸۹	۳. گوناگونی ساختار فواصل آیات
۹۰	الف) وحدت و تنوع در فواصل سوره ها
۹۰	ب) فاصله ها کوتاه، متوسط و بلند
۹۱	ج) برابری و نابرابری قریبه های سجع
۹۲	۴. تناسب فواصل با مضمون آیات
۹۴	۵. زیبایی فواصل و فراهنجاری های ادبی در باب آیات
۹۶	الف) دیدگاه ها در چگونگی تفسیر فراهنجاری های فواصل آیات
۹۶	۱. دیدگاه زیباشناختی بر پایه تناسب فواصل
۹۷	۲. دیدگاه معناشناختی بر پایه نکته های معنایی
۹۸	۳. همپایه بودن کمال معنا و زیبایی لفظ
۹۹	۶. فواصل قرآن فراتر از مرزهای سجع و مرزهای قافیه
۹۹	الف) تنگنای سجع و آزادی فاصله
۱۰۰	ب) تفاوت های فاصله و قافیه
۱۰۱	پرشش و تطبیق

درس نهم: تکرارهای هنری در قرآن کریم ۱

۱۰۳	در پیشگاه قرآن
۱۰۴	۱. تکرار و جایگاه بلاغی آن
۱۰۶	۲. انگیزه ها و کارکردهای تکرار
۱۰۶	الف) تکرار تأکیدی
۱۰۶	ب) انگیزه های روان شناختی تکرار
۱۰۷	ج) کارکردهای تربیتی و آموزشی تکرار

۱۰۷	 (د) تکرار در ادب و هنر
۱۰۸	 ۳. گونه‌های تکرار در قرآن
۱۰۹	 ۴. تکرارهای آوایی در قرآن کریم
۱۰۹	 ۵. تکرارهای واژگانی در قرآن کریم
۱۱۰	 ۱. تکرار واژه در صدر و ذیل سخن
۱۱۲	 ۲. بازآوری واژه (تردید)
۱۱۳	 ۳. تشابه اطراف و تعطف
۱۱۴	 ۴. تکرارهای بلاغی واژگان
۱۱۶	 پرسش و تطبیق

درس دهم: تکرارهای هنری در قرآن ۲

۱۱۹	 ۱. تکرار عبارت در قرآن کریم
۱۱۹	 الف) گونه‌های تکرار لیاات و عبارت‌ها در قرآن
۱۲۰	 — تکرارهای پیوسته
۱۲۱	 — تکرارهای منظم ناپیوسته
۱۲۲	 ب) تکرار در سوره رحمن
۱۲۶	 ج) نمونه‌هایی از تکرار عبارت در افعیه
۱۲۶	 د) تکرار عبارت با دگرگونی در اجزای آن
۱۲۸	 ۲. تکرارهای نحوی در قرآن کریم
۱۳۰	 پرسش و تطبیق

درس یازدهم: آرایه‌های ترتیبی در قرآن کریم

۱۳۱	 در پیشگاه قرآن
۱۳۲	 ۱. زیبایی‌شناسی آرایه‌های ترتیبی
۱۳۳	 ۲. آرایه لفّ و نشر و انواع آن
۱۳۳	 الف) لفّ و نشر مرتب
۱۳۴	 ب) لفّ و نشر مشوّش
۱۳۶	 ۳. آرایه تقسیم
۱۳۷	 ۴. آرایه تفصیل پس از اجمال
۱۳۸	 ۶. آرایه جمع
۱۳۹	 ۷. آرایه تفریق
۱۴۰	 ۸. آرایه جمع و تفریق
۱۴۱	 ۹. آرایه جمع و تقسیم
۱۴۲	 ۱۰. آرایه جمع و تفریق و تقسیم
۱۴۲	 ۱۱. آرایه ترتیب

۱۴۳ پرسش و تطبیق

درس دوازدهم: تضادها و تقابل‌های ادبی در قرآن کریم

۱۴۵	در پیشگاه قرآن
۱۴۷	۱. وجوه زیباشناختی تضاد و تقابل
۱۴۸	۲. آرایه تضاد
۱۴۸	الف) گونه‌های تضاد
۱۴۹	ب) نمونه‌های آرایه تضاد
۱۵۰	۳. تضاد نمایی
۱۵۳	۴. آرایه تقابل
۱۵۴	الف) گونه‌های قرآنی آرایه مقابله
۱۵۵	ب) گونه‌های تقابل
۱۵۶	ج) فرینمایی در تقابل
۱۵۸	پرسش و تطبیق

درس سیزدهم: ایهام و چند معنایی

۱۶۱	در پیشگاه قرآن
۱۶۲	۱. مفهوم‌شناسی ایهام
۱۶۳	۲. گونه‌های ایهام
۱۶۴	۳. چند معنایی
۱۶۵	۴. مفاهیم هم‌حوزه با ایهام
۱۶۶	۵. ایهام و تشابه
۱۶۸	۶. ارزش هنری و زیباشناختی ایهام
۱۶۹	۷. کارکردهای تفسیری ایهام
۱۷۱	۸. بررسی کاربردهای قرآنی از ایهام
۱۷۴	۹. ایهام تناسب
۱۷۵	پرسش و تطبیق

درس چهاردهم: آرایه‌های ایهام‌آمیز استخدام و مدح شبه ذم و ذم شبه مدح

۱۷۷	۱. استخدام
۱۸۰	۲. مدح و ذم شبه به یکدیگر
۱۸۱	بررسی کاربردهای قرآنی مدح و ذم شبه به یکدیگر
۱۸۴	پرسش و تطبیق

درس پانزدهم: آرایه‌های مبالغه و تجرید

۱۸۵	۱. مبالغه
۱۸۶	الف) تعریف مبالغه
۱۸۶	ب) انواع مبالغه
۱۸۶	یک، تبلیغ
۱۸۷	دو، اغراق
۱۸۸	سه، غلو
۱۸۹	ج) زیبایی‌شناسی مبالغه
۱۸۹	یک. گستره کاربرد مبالغه در عرصه‌های گوناگون
۱۹۰	دو. اختلاف نظر درباره حُسن مبالغه
۱۹۰	د) مبالغه درصوص دینی
۱۹۱	ه) نمونه‌های قرآنی مبالغه
۱۹۲	و) اسلوب‌های مبالغه
۱۹۴	۲. تجرید
۱۹۵	پرسش و تطبیق

درس شانزدهم: بلاغت قصه در قرآن

۱۹۷	در پیشگاه قرآن
۱۹۹	۱. تعریف قصه و قصه قرآنی
۲۰۰	۲. ویژگی‌های قصص قرآنی
۲۰۰	۳. آزادی هنری در داستان‌گویی قرآن
۲۰۰	الف) نادیده انگاشتن عناصر تاریخی
۲۰۱	ب) گزینش حادثه‌ها
۲۰۱	ج) آزادی در چینش صحنه‌ها
۲۰۳	د) نگریستن از زاویه‌های گوناگون به یک حادثه
۲۰۳	ه) ارائه گزارش‌ها و تصویرهای گوناگون از یک صحنه
۲۰۴	۴. حکمت تکرار در قصه‌های قرآن کریم
۲۰۴	الف) اهدافی گوناگون در یک قصه دنبال می‌شود
۲۰۴	ب) تأکید ورزیدن روی برخی مفاهیم دینی
۲۰۵	ج) حضور قصه در شرایط تاریخی مسلمانان
۲۰۵	د) تکرارنما بودن، نه تکرار واقعی
۲۰۵	ه) نشانه اعجاز بودن
۲۰۶	۵. عناصر داستانی در قصه‌های قرآن
۲۰۶	توزیع عناصر در قصه صالح (علیه السلام)
۲۰۸	پرسش

منابع و مأخذ ۲۰۹

نمایه‌ها

نمایه آیات ۲۱۹

نمایه روایات ۲۲۵

نمایه اصطلاحات ۲۲۷

نمایه اشخاص ۲۳۰

مقدمه

ادبیات و زیبایی‌شناسی سخن، از شیرین‌ترین دانش‌ها و فنون است و آنجا که بر محور کتاب الهی باشد، جذابیت و شیرینی آن با ارزشمندی و کارآمدی در عرصه معرفتی همراه خواهد بود. اعجاز و گستره معنایی قرآن نیز بر بار بار ادبیات قرآنی می‌افزاید و از سویی، حساسیت بیشتری به کار می‌بخشد و دقت و پژوهش بیشتری می‌طلبد.

ابعاد گوناگون زیبایی‌های قرآن کریم از زاویه دانش‌هایی چند درخور بررسی است؛ از جمله علوم ادب عربی با حوزه‌های گوناگون آن، نقد ادبی، زبان‌شناسی با شاخه‌های گوناگون آن، زیبایی‌شناسی، موسیقی و ادبیات داستانی. آنچه تاکنون در این زمینه بیشتر به خدمت گرفته شده، علوم بلاغت است و از میان علوم بلاغت، دانشی که مستقیم به زیبایی‌شناسی سخن می‌پردازد، دانش بدیع است.

نوشته پیش‌رو، دومین بخش از «علوم بلاغی و زیبایی‌شناختی قرآن» است که زیبایی‌های ادبی قرآن را با تکیه بر علم بدیع می‌شناساند. کتاب پیش‌رو برگرفته از دستاوردهای سال‌ها پژوهش و تدریس در علوم قرآنی و حوزه‌های ادبی قرآن است. نگارنده کتاب‌ها و مقالاتی نیز در این موضوع منتشر کرده و در آنها مطالب، توضیحات و نمونه‌های بیشتری در موضوعات مطرح‌شده در این کتاب، آورده است که رجوع به آنها می‌تواند شرح و توضیحی بر این مباحث باشد.

در نوع کتاب‌های بدیعی حتی برخی کتاب‌هایی که به تازگی و به‌عنوان درسی نوشته شده‌اند، با سلسله اصطلاحاتی پراکنده و نیز نمونه‌هایی روبه‌رو هستیم که هر کدام صفحه یا صفحه‌هایی را دربر گرفته‌اند. طرح‌هایی که برای دسته‌بندی و علمی‌سازی بدیع ارائه شده، گاه کلی، یا

پیچیده‌اند و میان تقسیم‌های آن تکرار و تداخل وجود دارد. بنابراین، تبیین زیبایی‌های قرآن در قالب آنها دشواری‌هایی به بار خواهد آورد؛ به‌ویژه در متنی که آموزشی و به یاد سپردنی باشد. سعی نگارنده بر آن بوده که آرایه‌های بدیعی در خانواده‌هایی دسته‌بندی شوند و از عنوان‌هایی گویا استفاده شود و اصطلاحات در متن آورده و تبیین شوند. نکته دیگر آنکه این کتاب تنها نوشته‌ای در حوزه بلاغت نیست، بلکه مباحث علوم قرآنی و تفسیر در حوزه‌های مطرح شده را نیز پوشش می‌دهد.

تجربه سالیان تدریس به نگارنده آموخته است که آنچه سودمند، جذاب و به یاد ماندنی است و کار آموزش را ساده می‌سازد، استفاده از نمونه‌ها و مثال‌های عینی است؛ از این‌رو، ورود به مباحث از دریچه نمونه‌های قرآنی بوده و در میان مباحث نیز نمونه‌های بیشتری آورده شده است.

این درسنامه در شانزده درس سازمان یافته است:

دو درس نخست به چستی دانش بدیع و جایگاه آن در میان علوم بلاغی می‌پردازند و پیشینه و سیر تحولات آن را تا عصر حاضر پی می‌گیرند و پس از گفتگو درباره آرایه‌های بدیعی نقش آنها را در قرآن پژوهی و تفسیر نشان می‌دهند.

درس‌های سوم و چهارم، آرایه‌های آوایی نام داشته و به نظم‌آهنگ قرآن و شناخت زیبایی‌های آوایی آن اختصاص دارند. همچنین موسیقی قرآن و تناسبش با معنا را معرفی می‌کنند. این بحث از مباحث جدید زیباشناختی قرآن است و در بدیع سنتی بدین گونه مطرح نبوده است.

درس‌های پنجم و ششم، به آرایه‌هایی اختصاص دارند که موجب همگون‌سازی واژگان می‌شوند؛ چه در سطح لفظ و چه در سطح معنا. آرایه‌هایی مانند جناس، اشتقاق، مشکله و مراعات نظیر در این قسم جای می‌گیرند. در این مبحث، زیبایی و حکمت گزینش واژگان قرآنی و اعجاز آنها، تا اندازه‌ای روشن خواهند شد و ما را در تشخیص روابط لفظی و معنایی میان واژگان قرآنی توانمند خواهند ساخت.

درس‌های هفتم و هشتم، به گسترده‌ترین و بحث‌انگیزترین جلوه ادبی در آیات، یعنی «فواصل» می‌پردازند و رابطه فواصل با سجع را بررسی می‌کنند. در این مبحث با انواع فواصل و حروف پایانی آیات و نیز ساختارهای مختلف فواصل و وجه زیباشناختی آنها آشنا می‌شویم. چگونگی تناسب فاصله با مضمون آیه، توازن در سطح آیات و فراهنجاری‌های انجام گرفته در فواصل و چگونگی تفسیر آنها، از دیگر سرفصل‌های این بخش هستند.

درس‌های نهم و دهم، دربارهٔ تکرارهای هنری در قرآن کریم‌اند. این دروس انگیزه‌ها و کارکردهای تکرار را روشن خواهد کرد و آرایه‌های بدیعی مربوط به تکرار در قرآن را در محورهای تکرارهای آوایی، واژگانی، عبارتی و نحوی بازگو می‌کند و نکات بلاغی و زیباشناختی آنها را یادآور می‌شود.

درس یازدهم با عنوان آرایه‌های ترتیبی در قرآن کریم، آرایه‌هایی مانند لفّ و نشر، تقسیم، تفصیل پس از اجمال، جمع، تفریق و هم‌خانواده‌های آنها و نیز تحلیل اجمالی وجوه زیباشناختی و تفسیری آنها را دربردارد.

درس دوازدهم تضادها و تقابل‌های ادبی در قرآن کریم است و آرایه‌های تضاد، مقابله، تضاد نمایی و کاربردهای قرآنی آنها را می‌شناساند.

درس‌های سیزدهم و چهاردهم، ایهام و چندمعنایی در قرآن و نیز آرایه‌های ایهام‌آمیز استخدام و مدح شب‌بدم و ذم شبیه به مدح را بررسی می‌کند. این بخش به جز وجوه زیبایی‌شناختی، کارکردهای مهم تفسیری دارد.

درس پانزدهم نیز آرایهٔ مبالغه در انواع ده‌گانهٔ تبلیغ، اغراق و غلو و نیز تجرید را شناسایی می‌کند. درس شانزدهم نیز به بلاغت قصه در قرآن پرداخته است و مباحثی همچون معنای قصه و تعریف قصهٔ قرآنی، ویژگی‌های قصص قرآنی و آزادی هنری در داستان‌گویی قرآن، حکمت تکرار در قصه‌های قرآن و عناصر داستانی در قصه‌های قرآن را دربر دارد.

در این درس‌ها، بسیاری از آرایه‌های علم بدیع که ارزش زیباشناختی داشته و در قرآن کریم به روشنی به کار گرفته شده‌اند، معرفی می‌شوند. برخی آرایه‌ها در قرآن کاربردی ندارند و مربوط به سروده‌ها هستند. شماری دیگر مانده‌اند که در این سرفصل گنجایده نشده‌اند و طرح کردن آنها برای جای دیگر مناسب است؛ مانند حُسن مَطْلَع، براعت السَّهْل، حُسن مَقْطَع، تَخْلُص و استطراد که مناسب بحث ساختار سوره‌هایند.^۱

نگارنده کوشیده است مطالب به صورت متوازن درس‌بندی شوند، ولی شاید گاه حجم مطالب، بیش از اندازهٔ یک درس باشد، یا تعطیلات، زمانِ درسی را بکاهد؛ از این رو پیشنهاد می‌شود برخی بخش‌ها و نمونه‌ها به خود دانشجویان واگذار شوند تا فرصت مرور کردن همهٔ مباحث ایجاد شود.

برای آشنایی دانشجویان با منابع مهم مباحث بدیعی و زیباشناختی قرآن، استادان محترم، دانشجویان را به آنها ارجاع دهند، و یا کتاب‌های مهم را به کلاس آورده و آنها معرفی کنند. به نمونه‌هایی از این کتاب‌ها در پاورقی‌ها ارجاع داده شده است. برای توضیحات بیشتر، یا تحلیل نمونه‌های آورده شده در تطبیقات، می‌توان به کتاب زیباشناسی قرآن از نگاه بدیع، اثر لگارنده، (در مباحث مشترک) رجوع کرد.

در هر بحث نوعاً نمونه‌هایی از ادب و حدیث آورده شده است، ولی مجال بیش از این نبود و استادان محترم خود نمونه‌هایی بیشتری را به‌ویژه از ادب فارسی مطرح فرمایند تا حس زیبایی‌شناسی ادبی دانشجویان پرورش یابد.

ترجمه‌های آیات براساس ترجمه محمد مهدی فولادوند انتخاب شده‌اند و گاه ممکن است با تفسیری که در متن آمده شده کمی تفاوت داشته باشد که طبیعی و ناشی از اختلاف دیدگاه است. امیدوارم دانشجویان گرامی پس از گذراندن این درس، هنگام قرائت قرآن لذت بیشتری احساس کنند و اعجاز ادبی قرآن را تا حدودی دریابند و بر توان دریافت آنان از نصوص قرآنی افزوده شود؛ چه آنکه گذراندن این درس دریچه‌ای به گستره زیبای قرآن، فراروی علاقه‌مندان خواهد گشود و دیدگاه آنان را در نگاه به قرآن متفاوت خواهد کرد. بنابراین انتظار آن است که خود مستقیم به قرآن رجوع کرده، و آرایه‌های بدیعی را نمونه‌یابی کنند و کاربرد این درس‌ها را در شناخت زیبایی‌های قرآن بنگرند.

در پایان از همه استادان محترمی که از محضرشان بهره‌بردیم، سپاس دارم؛ به‌ویژه استادم آیت‌الله معرفت که همواره راهنما و مشوق راهم بود. همچنین از همه کسانی که در به ثمر نشستن این نگاشته سهمی داشته‌اند، به‌ویژه ناظر علمی محترم جناب آقای دکتر سید محمود طیب حسینی که نکته‌های ایشان در بهبود اثر کارساز بود، تشکر و قدردانی می‌کنم.

حسن خرقانی، دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی